

Lur zabaletan (1994)

Aingeru Epaltza

1994an heldu zion estreinakoz Aingeru Epaltzak HGLari, gaztetxoei zuzendutako *Lur zabaletan* nobela kaleratuta (Pamiela). Irakurle nahiz bitartekarien harrera ona izan zuen 2002an edizio berrian plazaratutako eleberriak. Abentura-nobelaren, pirata-nobelaren edo westernaren elementuak konbinatzen ditu, identitatearen inguruko hausnarketa literarioa planteatzen duen inimizia-bidaia osatzeko. XIX. mende amaierako euskal artzainen Ameriketarako emigrazioa du hizpide eleberriak, aurrez Bernardo Atxagak *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian* (1984) eleberrian, Txilikuk *Indianoa* (1993) lanean edo, gerora, Kirmen Uribek *Garmendia errege* (2004) kontakizunean egin zuen gisan. HGLaren esparruan argitaratutako lehen lan honetan, Epaltzaren helduen literaturako obsesio, gai eta kezka nagusiak agertzen dira, bestelako jantziak izan arren. Estreinak honen ondotik etorri ziren irakurle gaztetxoagoi zuzendutako beste hainbat eleberri ere, guztiak eguneroko eszena arruntetatik eta haurrak dituzte protagonista. Hain zuzen, eurak dira abenturari, misterioari eta fantasiari bidea zabaltzen diotenak: *Sorginkerien liburu* (1998), *Baloika* (2000) eta *Urtegijauna* (2002).

Data zehatzik ematen ez den arren, gerra karlistak bukatu ondorengo sasoiaren hasten da *Lur zabaletan*, XIX. mende amaieran (Epaltzaren *Sasiak ere begiak baditik* nobela —1986— amaitzen den une historikoan). Garaiko egoera sozioekonomiko makurra eta emigrazioaren kausak irudikatzen dizkigu lehen ataletik Epaltzak: karlistaldian anaia zaharrena galdutako Pellok, hamazazpi urteko abeltzain nafarrak, etxea utzi behar du aitaren aginduz; senide gehiegi direlako eta mundu zabalera bizimodua ateratzera abiatu behar du. Mixel lapurtarra, Nafarroa eta Lapurdi arteko mugan bizi baita Pello, du bidelagun Ameriketarako bidaian; bikoteari Pettiri

zuberotarra elkartzen zaie beranduago, Bordelen ontziratu ondotik. Hiru mutil euskaldunak dira hurrengo ataletan datozen abenturen protagonista.

Izan ere, eleberri honek hastapenetik hartzen du abentura-liburuaren traza, forma anitzetan. Lehen atalak «Bidaia-riak» du izenburu, eta Euskal Herria utzi eta Kaliforniara ailegatu bitarteko bidaia-ko abenturak ditu hizpide. Bide-lapur batekin dute lehen aurrez aurrekoa Mixel eta Pellok Senpereko basoan, *Makurra* deitutako gaizkilearekin, narrazioa kontrabandista eta bidelapurren mitoetatik elikatuz. Bordelera iritsi eta Sainte Cathérine ontzira igo ondoren, itsas abenturaren traza hartzen du eleberriak. Urakanak ontzia jo eta hondoratu ostean, itsasoan errari ibili behar dute hiru euskaldunek txalupa batean, harik eta merkataritza-ontzi amerikar batek erreskatatzen dituen arte. New Orleansera helduta, lehorrean jarraitzen du abenturak: esklabo-trukea ezagutzen dute orduan euskaldunek, eta Jim eta Anne gatibuak askatzeko legetik eta gaizkileengandik ihes egin behar dute, era guztietako trabei aurre eginez: naturak ezarritakoak batzuk (kaimanen erasoak) eta gizakien makurkeriak eraginak besteak (*Makurra* bera, lapurtzat hartzen dituztenak, esklabo-jabe ankerrak, poliziak...).

Bigarren atalean, berriz, «Erromesa» deiturikoan, Kaliforniara iritsi eta hiru pertsonaiek bide beregainak hartzen dituztenekoa da kontagai, eta lehen ataleko bidaia-abenturaren intentsitatea apaldu egiten da hein batean. Lanean hasi orduko, banatu egiten dira hiru mutilen bideak, toki banatan hasten baitira lanean, eta lehen kapituluetan hiru lagunak elkarketa kontatzen zen gisa berean, amaiera aldera apurka beren bideak nola bereizten diren azaltzen du Epaltzak. Pellok, bakarrik geratu ahala, berriro egin behar die aurre gaizkiaren agerpen anitzei (bere lurjabe euskaldunari, batez ere); amaiera aldera, atzera berreskuratzen ditu eleberriak abenturaren eitea eta intentsitatea, indioen eta zurien arteko gatazka eta guduan ebazten baita eleberriaren amaiera.

Beraz, XIX. mendeko gazte-literatura klasikoan eta geroztikako abentura-nobletan ohikoak izan diren gaiak, pertsonaia- eta planteamendu narratiboak uztartzen ditu eleberrian Epaltzak: protagonista nerabea, kontrabandista eta bide-lapurren istorioak, itsasontziaren jabe egiten diren piraten ingurukoak, naufragioa eta biziraupenaren inguruko pasadizoak, indio eta bakeroen arteko aurrez aurrekoak... Euskal Herri-ko Kaliforniarako bidaia, beraz, abenturarako aitzakia narratibo bihurtzen du egileak, non ezezagunarekin (beltzak, indiarak...), arriskuarekin (bide-lapurrak, piratak, jabe maltzurak, kaimanak) eta amestutako utopiaren ifrentzuarekin aurrez aurre jartzen

diren protagonistak. Abentura, hala, aro historiko jakin baten berri emateko bide bezala erabiltzen du Epaltzak: emigrazioa, XIX. mendeko Euskal Herri-ko egoera soziala eta Ameriketako gatazkak, besteak beste (urre-biltzaileak, esklaboak, indioak).

Gazteek eta nerabeek beren irakurgai kuttun bihurtutako XIX. mendeko nobela klasikoan oihartzunak sumatzen dira eleberrian, eta, hein batean, Epaltzak nobela horien baitako hainbat azpigenero batu nahi izan dituela dirudi. Hala, eleberria bera nobela horiei egindako omenalditzat edo haien berrirakurketatzat har dezakegu. Idazleak berak aldarrikatu izan du abentura-eleberrien berrirakurketa sormenerako bide gisa:

«...abentura nobelen joeretako bat berridazketa da. Lehen agertu ez diren pertsonaia- erabiliz berridaztea. Orain arte azaldu gabeko testuinguru- eta emakumea sartzeari esate baterako. Hori da abentura berridazteko modua bat. Adibidez, hemen, Euskal Herrian, bertako pertsonaia- asmatu orain arte anglosaxoiarrentzat gordeta zeuden testuinguru- eta sartzeko. Literatura berria egiteko beste modua bat da, eta hori ari gara hemen egiten.» (*Behinola* 2004, 8)

Abentura-liburu-aren interpretazio gaurkotua da *Lur zabaletan*, beraz, eta halako nobela batek eskatzen dituen ilustrazio- hornituta dator bigarren edizioa, 2002koa, Asisko Urmeneta eta Marko Armspach-ek osatutako *Absurde* bikote artistikoaren eskutik. Jakina denez, Urmeneta nahiz Armspach komikitik heldu dira HGLaren ilustrazio-ari, eta jatorri horren lorratza antzematen da liburu-aren ilustrazio-etan. Zuri-beltzeko tira horizontalak tartekatzen dira testuan zehar, bineta bakarrekoak eta ikonikotasun handikoak, espresionismo-ari jotzen dutenak, liburu-ari komiki-aren traza emanez. Hondo beltzaren gainean egindako irudiak dira, abenturaren tentsioa eta arriskua areagotzen dutenak. Pertsonaia- irudikatzean, karikaturatik hurbileko diseinu- mota hartzen dute tirek (hazpegi oso markatuak, pertsonaia- elementu identifikagarri estereotipatuak: indioen lumak, beltzen ezpain handiak...). Hainbatetan, aldiz, irudiek sinbolismo-ari jotzen dute, egoera edo paisaia bat zertzelada ikoniko zenbaiten bidez irudikatuz.

Erritmo-ari dagokionez, lauzpabost orritik behin txertatzen da ilustrazioa, baina, zenbaitetan, erritmo-aren apurketa bilatzen da tirak bertikalki txertatuz edo testu-aren formatua irudi-aren formara egokituz (113. orrialdean, esaterako, non pistola baten irudiak hartzen duen orri-aren zentraltasuna, ilustrazio-aren erritmoa apurtuz eta adierazkortasuna eta larridura areagotuz). Azkenik, atal nagusi bien

tituluak daramatzaten orrietan amerikar indigenak irudikatu dira; halaber, liburuaren lehen orrietan, tituluarekin batera indioen irudi errealistagoak eskaintzen dira; hartara, kontakizunean amaierara arte ez duten protagonismoa hartzen dute grafikoki indioek, eta haiekiko hurbiltasuna eta identifikazioa, nobelaren amaieran gertatuko dena, areagotu egiten da.

Simetria-jokoak konstanteak dira Epaltzaren eleberrietan, hala argumentuari nola egitura narratiboei dagokienez, eta eleberri hau ez da salbuespena. Bi atal simetrikoki nagusi ditu, «Bidaia-rik» eta «Erromesa» izenburukoak, planteamendu narratibo desberdinak jarraituz egituratutakoak. Lehenengoa, atalka argitara eman zen Nafarroako egunkari batean, eta luzera berdintsuko kapitulu laburretan dago banatua, eta guztiek eskema bera jarraitzen dute: zelai zabalean bakarrik dagoen Pello protagonistaren egoera gorria irudikatzen du hirugarren pertsonako narratzaileak kapituluaren lehen paragrafoetan, goseak, bakarrik, etsita eta atzean utzitako Euskal Herriaz zein lagunez gomutan. Plano narratibo horrek, baina, bidea ematen die Pelloren gomutei, eta *flash back* etengabea, etxea utzi zuenetik oraingo egoerara artekoa oroitzen du protagonistak, harik eta irakurleak pertsonaia horraino nola heldu den ulertu eta bi planoek lehen atalaren amaieran bat egiten duten arte. Bitasun-jokoak, hala, bidea ematen dio egileari irakurlearengan jakin-gosea piztu bezala mantentzeko eta hiru lagunen abenturen narrazioaren fokoa Pellorengan, protagonistarengan, ezartzeko. Plano batetik bestera jauzi egiteko, bestalde, bisagra-lana egiten duten antzekotasunak baliatzen ditu Epaltzak (eguraldia, gogoetak, emozioak), eta, modu horretan, irakurleari leundu egiten zaio plano bien arteko tartea.

Bigarren atalak izenburua ere singularrean dauka («Erromesa»), eta Pello du protagonista, nahiz hasierako kapituluetan beste bi euskaldunak ere ageri diren. Plano kontrajarriak bakarrean batu eta kontakizun lineala eskaintzen zaigu atal honetan, apurka Pelloren bizimoduan eta ibilbidean fokalizatzen doana. Simetria-joko bat planteatzen du eleberriak: lehen atalaren hasieran Pellok etxea utzi eta abenturari ekin behar zion; bigarrenean, halatsu, lagunen babesa atzean utzi eta bakarkako bideari heldu behar dio. Bestalde, denboraren trataerari dagokionez ere bada alderik lehen eta bigarren atalen artean: lehen atalak xeheki kontatzen ditu pertsonaiek Euskal Herritik Ameriketarako bidean izandako abenturak, denbora-jauzi handirik gabe; aitzitik, bigarren atalean denbora-jauzi handiak egiten ditu narratzaileak, eta trinkoago kontatzen dira pasadizoak, kapitulu batetik bestera hilabete edo zenbaitetako urte elipsiak eginez.

Abentura-liburuetan ohi denez, Pellok eta bere lagunek egingo dako bidaiek eta bizitako pasadizoek, funtsean, inimizazio-bidaia bat irudikatzen dute, haurtzaro eta gaztarotik helduaroraino daramatzana. Kontakizuna aitak Pellori etxea utzi behar duela esaten dihonean hasten da, hots, sinbolikoki, gurasoen babesa eta etxearen segurantzia utzi eta bere bizitzari bakarrik ekin behar diola jakinarazten dihonean. Termino psikoanalitikoetan esanda, aita «hil» eta bere nia eraikitze sasoia iritsi zaio protagonistari.

Bidaia inimizatua ez du pertsonaia bakarrik egiten, hasieran bederen: adiskideak ditu alboan bidaia horren lehen aroan eta elkarrekin bizi dituzte bidaia abenturak. Familiaren babesa atzean utzitakoan, lagun-taldeak ematen dio ordura arte aita-amek emandako babesa. Alabaina, lagun-taldeak emandako abaroa ere bidaia amaitu orduko gutxitzen eta desagertzen joango da. Alegia, eleberriaren lehen atalak, bidaia, trantsizio-unea irudikatzen du pertsonaia bizitzan, non lagunen babesean bizitzaren zailtasunei aurre egin beharko baitie, eta guztietan garaile da adiskidetasunari esker. Identitatearen bila dabilen pertsonaia, taldearen babespean definitzen du bere nortasuna lehen atal horretan. Halaber, protagonista guztiak gizonezkoak dituen eleberrian, lehen atalean ez dago sexuaren presentziarik ia batere, eta dagoenean, oso sotil eta herabeki agertzen da emakumeenganako lilura eta desira (esaterako, Annerekin Pellok sentitzen duena); horri esker ere mantentzen da lagun-taldea elkarturik.

«Erromesa» atalak, aldiz, pertsonaia helduarorako bidean bigarren etapa irudikatzen du: apurka, lagunek ematen zioten babesa ere galdu egiten du, eta bakarrik geratzen da Pello. Lanak banatzen ditu lagunak elkarrengandik, baina baita sexuak ere: Mixel Xaxi-ekin maitemindu ostean, harekin bizitzera doanean urruntzen da Pellorengandik. Pertsonaia autonomia eta heldutasuna lanean hasiarekin eta sexu-desira gauzatzearekin dator, beraz. Bestalde, abenturaren bigarren atalean, Ameriketako euskaldunen babesa eta laguntza dute protagonistek, haiek ematen baitiete lana eta bizilekua. Hortaz, neurri batean, etxeko eta familiaren babesa bilatzen eta jasotzen dute berriz ere protagonistek euskaldunen bidez, etxetik atera aurreko egoera birsortuko balitz bezala. Alabaina, liburuaren amaieran, etxean hartu duen Indart nagusiarenetik ere alde egin behar du Pellok; izan ere, hark hein batean oraindik hil ez duen aita sinboliko maltzurra irudikatzen du, eta berriro ere Pello hasierako egoeran kokatzen du, etxetik (hasieran aitak bezala) egozten duenean. Erabateko bakardadean irudikatzen da protagonista hortik aurrera, bere bizitza bera bakarrik arriskuan jartzeraino, eta, azkenik, indiarrekin

bizitzen jartzean burutzen du bere nortasunaren eraiketa eta helduarorako bidea: indiar itxura hartzean, funtsean, Pello itxuraldatu eta nortasun berria hartuz sinbolikoki gizon bihurtzen da, helduarora iristen da. Amaieran, Irri Ari Den Errekaxka neskato txeienearekin elkartzean, pertsonaia sexura eta heldutasun osora iritsi dela iradokitzen zaigu, identitate berri baten jabe.

Heldutasunerako bidean, halaber, frustrazioa eta hastapeneko ametsen porrota kudeatzen ere ikasi behar dute protagonistek; izan ere, Ameriketara aberasteko asmoz abiatutako gazteek Euskal Herrian zuten zeregin berean, abeltzaintzan, aritu behar dute, eta urrea bilduz aberasteko zituzten asmoak erabat birrintzen zaizkie. Hala-tan, diasporaren eta emigrazioaren idealizazioa ere deseraikitzen du Epaltzak, bai eta emigrazioaren gorria ikusarazten ere.

Helduaren eta identitate indibidualaren konkista da kontaktunaren gai nagusietakoa, baina horrekin batera, azpimarratzekoa da identitate kolektiboen gainean liburuak eraikitzen duen diskurtsoa, egilearen beste lan askotan ere garrantzi berezia hartzen duena. Izan ere, Epaltzaren lan frankok genero-eleberrien traza eta ezaugarriak bere egin arren, haratagoko irakurketak ere proposatzen dituzte, batik bat bere lanetan obsesio etengabea den identitate kolektiboaren birdefinizioaren inguruan. Eleberri honetan ere, abentura-eleberriaren egiturak euskalduntasun diasporakoaz eta identitate subalternoez hausnarketa literarioa egiteko bide ematen dio idazle iruindarrari.

Epaltzaren nobelagintzan konstantea da bazterreko begirada, pertsonaia eta identitate periferikoen agerpena, ziurrenik egilearen nafartasunaren (eta, beraz, hein batean, periferikotasunaren) marka edo ondorio gisa. Eleberriko protagonistak ere ez dira gipuzkoar edo bizkaitarrak: Lapurdirekin muga egiten duen herri nafarrekoa da Pello protagonista nagusia, hots, mugako nortasuna du, neurri batean hibridoa dena. Haren lagun Mixel lapurtarrak eta Pettiri zu-berotarrak, bestalde, areagotu egiten dute euskal literaturaren bar-ruan periferikoak diren lurraldeen presentzia eleberrian.

Esanguratsua da, bestalde, Ameriketara iristean zein jende-talde eta etniarekin jartzen diren harremanetan euskaldunak. New Orleansera heltzean, beltzak ikusten dituzte estreinakoz euskaldunek, eta hasierako arrotasuna gaingiduta, esklabutzatik askatzen lagun-tzen diete beren kontzientziak hala eskatuta. Geroago, Pellok ame-rikar natiboekin du harremana: lehenik, oreina ehizatzen ari dela topatutako indiarrarekin, ondoren Indarten etxean lagun egindako Vitoriorekin, eta eleberriaren amaieran, txeieneekin, hainbestearino non haiekin bat egin, haien itxura hartu eta tribuko partaide bihur-

tzen den. Halaber, indioekin izandako harreman onak bitan salba-tzen du Pello heriotzatik. Jatorri europarreko zuri amerikarrik ez da apenas agertzen eleberrian, eta ez dute sekula protagonismorik har-tzen. Belztasuna, indiotasuna ikusarazten du Epaltzaren eleberriak, hots, etnia eta identitate subalternoei ematen die ahotsa, eta, horrez gain, protagonista euskaldunak haiekin identifikatzen dira berehala. Euskaldunen eta beltzen nahiz indiarren arteko ekibalentzia proposa-tzen du, zeharka, nobelak: amerikar indioek eta beltzek euskaldunen ispilu moduan jokatzeko dute, eta euskaldunak haiekin parekatzen dira, haiek ere nortasun subalterno diren neurrian. Beraz, esan liteke Epaltzak XIX. mendeko abentura-nobela ingelesaren motiboak, gaiak eta egiturak bere egiten baditu ere, ideologikoki nobela-mota haren ezaugarrietakoa zen inperialismoa iraultzen duela mezu anticolonial-dun eleberria itxuratuz.

Diasporako kokaguneak, bestalde, utopia abertzaleari bidea ema-ten dio neurri batean; izan ere, mugaz bi aldeetako pertsonaiak ba-tera irudikatzen dira, tartean mugarik ez dela. Ameriketara iritsi eta etorkinak beren jatorriaren arabera multzokatzen hasten direnean, Pellok uko egiten dio espainiarrekin batzeari, horrek lagunengandik banatzea ekarriko liokeelako. Alabaina, euskalduntasunaren eraba-teko idealizazioari ere uko egiten dio Epaltzak, Indart edo *Makurra* bezalako antagonista euskaldunak aurkeztuz: hain zuzen, beltzak eta indioak menekotzat hartu eta mesprezatzen dituzten heinean bihur-tzen dira anker pertsonaia euskaldunak.

Eleberriaren amaierak, bestalde, Pello txeiene bihurtuta eta et-nia horretako neska batekin elkartua irudikatzean, Epaltzaren ele-berrietan ohikoa den identitateen hibridazioa proposatzen du, euskaldun eta indioen artekoa, kasu honetan. Urtebete lehenago argitaratutako *Ur uherrak* nobelak, era berean, Billie amerikar beltza eta Jazinto euskalduna elkartzen zituen, berriz ere identitate hibrido eta periferiko bat proposatuz euskalduntasunarentzako.

Nortasun periferiko eta diasporakoen aldeko hautua egiten duen gisa berean, Epaltzaren literatur hizkuntzaren ezaugarriarik behinenetakoa da periferikotasunaren aldeko apustua. Euskara ba-tuan idatzita egonagatik, lapurterazko nahiz nafarrerazko hiztegia, esamoldeak edo egitura sintaktikoak baliatzen ditu maiz, hala narra-tzaile hirugarren pertsonakoaren diskurtsoan nola pertsonaien dia-logoetan, nahiz joera hori helduentzako nobeletan baino neurtuago eta murriztagoa den. Halaber, estilistikoki ondo zaindutako hizkera darabil Epaltzak, ahozko esamoldeak, metafora, konparaketa eta elipsia ditu baliabide nagusi: «Oraintxe poliki! Harekin ostatuz os-tatu ibili. Mozkor itsuski ekarri. Nini bat balitz bezala etzanarazi

eta estali. Lo goxoa egin zezan, sehaska-kanta bat kantatzea, besterik ez zuten falta... eta hara non, lapurtzat hartzen zituen orain delako Stephan horrek».

Pertsonaien hizkerak karakterizatzerakoan, bestalde, euskaldunak ez diren pertsonaien solasaldiak ere euskaraz ematen ditu, ahozko hizkuntzaren erregistroa birsortzera joz eta erregistro berriak asmatuz eta imitatuz zenbaitetan, beltzak karakterizatzean, esaterako:

«Milezké, milezké jaunak. Ozo onak zaáte. Ni Jim naiz, zuen zebizai, zuek zuí onak, bezeak gaiztoak, ni zuekin, ni beti zuekin...» (54. or) Eta baita indiarrek mintzo direnean ere: «Indart jaunak zenbat zor Pellori?» (145. or).

Finean, asko dira Epaltzaren obra hau euskarazko gazte-literaturan mugarritzat hartzera garamatzaten arrazoiak: abenturaren intentsitatea eta irakurlea harrapatzeko duen gaitasuna, nerabegaroko nortasunaren garapena pertsonaia sendoen bidez irudikatzerako duen trebezia, abenturaren geruzapean irakurleari proposatzen zaizkion galderak, hizkuntza literario berezko eta orbangabea eta nobelaren eraikuntza narratibo sendoa, besteak beste.

Ibon Egaña

Bibliografia

- ETXANIZ ERLE, Xabier. (1998): «Haur eta gazte literatura Nafarroan». TK5. 1998-06.
BEHINOLA (2004): «Abentura liburuen biltzarra. Mahai-ingurua». *Behinola* 10. 2004-06.